

Idegen nyelv, anyanyelv, nyelvi öntudat II.

A válasz kiiktatása

[...] A filológiai szükséglettől irányított nyelvészet mindig valamilyen zárt monologikus megnyilatkozást, valamilyen régi írásos emléket kezelt végső realitásként, s így ezt vette a saját kiindulópontjának is. A nyelvtudományi módszerek az ilyen halott, monologikus megnyilatkozások hosszú sorának feldolgozása közben alakultak ki, s az egyedüli, ami a nyelvész szemében ezeket a megnyilatkozásokat összefűzte, nyelvük közössége volt.

Holott valójában már a monologikus megnyilatkozás is elvonatkoztatás, noha kétségtelenül természetes úton létrejött elvonatkoztatás. Minden monologikus megnyilatkozás, beleértve az írásos emléket is, a beszédérinkezés kiszakíthatatlan eleme. Minden megnyilatkozás — így a zárt írásbeli megnyilatkozás is — valamire válaszol, és meghatározott válaszra állítódik be. Mindössze egy láncszem a beszédmegtányulásnak egységes folyamatában. Az összes írott emlék elődök munkáját folytatja, velük polemizál, aktív, válaszó megértésre vár, mintegy előlegezi a választ stb. Reálisan soha nem különíthető el a tudomány, az irodalom vagy a politikai élet egészétől. Az írott emlék, akárcsak a többi monologikus megnyilatkozás, arra állítódik be, hogy a tudományos élet vagy az irodalom valóságának elevenen áramló kontextusában kerül majd befogadásra, tehát beilleszkedik az ideológiai szféra szüntelenül keletkező, változó egységébe, amelynek objektíve kiszakíthatatlan elemét alkotja.

A filológizáló nyelvész a zárt monologikus megnyilatkozást kiemeli ebből a valós szférából, úgy kezeli, mintha öntörvényű, elkülönített (izolált) egész volna, amely nem ideológiai-aktív megértéssel, hanem egy olyan kéleletesen passzív megértéssel áll szemben, ahol — ellentétben bármifajta igazi megértéssel — alélt dermedtségben szunnyad az összes lehetséges válasz. A filológus ezt az elkülönített emléket hasonlítja össze az adott nyelv közös rétegében a többi — hasonló módon elkülönített — emlékekkel. [...]

Az a holt nyelv, melyet a nyelvész kutat, számára természetesen mindig idegen nyelv. Emiatt a nyelvészeti kategóriák rendszere a lehető legalkalmatlanabb arra, hogy az anyanyelvén beszélő ember nyelvi tudatának megismerő önreflexióját tükrözze. Az ő reflexiója sosem az anyanyelv érzésére irányul, hanem arra a tudatra, amely minden aktusával egy idegen nyelv ismeretlen világába tör magának utat.

A filológizáló nyelvész a saját passzív megértési módját belevetíti a nyelvi szempontból vizsgált írott emlékebe is, és ennek következtében olyan látszat alakul ki, mintha ez az emlék már eleve ilyen *passzív megértésre* állítódott volna be, mintha már eleve filológusok számára írták volna.

Ez annak a gyökereiben elhibázott megértéseméletnek az eredménye, amely nem pusztán a nyelvészeti szövegmagyarázatnak, hanem az egész európai szemáziológiai gondolkodásnak is alapja. A szó megértésének ez a felfogása már jó előre és elvileg kizárja, hogy a szó jelentésének meghatározásakor számot vessen a reá adható válasszal is.

A megértésnek a választ már előre kiiktató felfogása lényegében lehetetlenné teszi a nyelvbeszéd igazi megértését. Ez utóbbi ugyanis elválaszthatatlan attól az aktív pozíciótól, ahonnan az ember a mondott és a megértett szóra beállítódik. A passzív megértést éppen a nyelvi jel eldologiasított, jelzésszerű befogadása és — ennek megfelelően — az azonosságokat felismerő mozzanatok túlsúlya jellemzi.

A nyelvészeti gondolkodás vetítívásznán megjelenő nyelv tehát igazi lényege szerint *halott-írott-idegen nyelv*.

E szemlélet végső adottsága és kiindulópontja a beszédösszefüggésből és a valóság kontextusából kiemelt *elkülönített, befejezett, monologikus megnyilatkozás*, amely nem a lehetséges aktív válasszal, hanem a passzív filológusi megértéssel áll szemben.

Az idegen szó papjai

A holt idegen nyelvek tudományos birtokbavétele közben kialakult nyelvészeti gondolkodás egy másik, nem tudományos, hanem oktatási célt is szolgált: a feladatot itt nem a nyelv megfejtése, hanem a megfejtett nyelv tanítása jelentette. Az írott emlékek heurisztikus dokumentumokból a nyelv iskololásán steril klasszikus példatárává alakulnak át.

A nyelvészet e második feladata — tehát olyan apparátus létrehozása, amelyen a megfejtett nyelv tanításához szükséges, vagyis a nyelv iskolai oktatásának céljait szolgáló kodifikáció — szintén mély nyomokat hagyott a nyelvészeti gondolkodáson. A *fonetika*, a *grammatika*, a *lexika*, a nyelvi rendszer e három fejezete, a nyelvészeti kategóriák e három szervező központja a nyelvtudomány említett két feladatának — a *heurisztikus* és a *pedagógiai* feladatnak — a medrében formálódott.

Ki a filológus?

Kultúrtörténeti szempontból bármekkora különbségek választják is el a mai európai nyelvészeket az óind papoktól, valamiben mégis megegyeznek: a filológus mindig és mindenütt idegen „titkos” iratok, szavak megfejtője, és tanító, aki továbbadja, amit megfejtett vagy amit a hagyománytól készen átvett.

Az első filológusok és az első nyelvészek mindenütt a *papok* voltak. A történelem egyetlen olyan népet sem ismer, amelynek szentírása vagy hagyománya ne lett volna bizonyos fokig más nyelvű, az „avatatlanoknak” érthetetlen. A pap-filológusokra várt a feladat, hogy fölfedjék a szent szavak titkát.

Ezen a talajon születtek meg a legősibb nyelvfilozófiák: a *Védák* tana a Szóról, az ógörög bölcselőké a Logoszról, a *Biblia* filozofémai az Igéről.

Mindezeket a filozofémákat csak abban az esetben érthetjük meg helyesen, ha nem feledekezünk meg arról, hogy kivétel nélkül az *idegen szóra* vonatkozó filozofémák. Ha létezett volna olyan nép, amely csupán a saját anyanyelvét ismeri, tehát tudatában tökéletesen egybeesik általában a beszéd, valamint a saját anyanyelven való beszéd, és szemhatáron a titokzatos idegen szó soha nem tűnik fel, akkor ez a nép ilyen filozofémákat sosem hozott volna létre. Meghökkenítő jelenség: a szó filozófiája és a nyelvészeti gondolkodás a legősibb időktől mind a mai napig az idegen, más nyelvű szó érzékeléséből, továbbá azokból a feladatokból indul ki, amelyekkel a tudat az idegen nyelvvel kapcsolatba kerülve találja magát szembe: nevezetesen a megfejtésből és a megfejtett titkok tanításából.

A védikus papok és napjaink filologizáló nyelvészei, amikor a nyelvről gondolkoznak, ugyanannak a jelenségnek, az idegen, más nyelvű szónak a foglyai.

A saját anyanyelvet a tudat egészen másképpen érzékeli; még pontosabban, mint nyelvet, mint a belőle kiemelt nyelvészeti vagy korábban vallási-filozófiai kategóriák terhére hordozó nyelvet rendszerint egyáltalán nem érzékeljük. A saját szó velünk „egy test, egy lélek”, ugyanúgy érzékeljük, ahogy viselőruháinkat, vagy még inkább azt a megszokott atmoszférát, melyben élünk, és amelynek a levegőjét szívjuk. Saját szavunkban nincsen semmi titokzatos; titokzatosá csak akkor válhat, ha idegen ajkáról — a vezértől, a paptól — halljuk viszont; ott viszont már idegenül hangzik, megváltozik külső formája, vagy kilép a számunkra megszokott vonatkozási rendszerekből (a mindennapi beszéd tabui vagy a beszéd archaizálása) —, nem is szólva arról az esetről, amikor már eleve más nyelvű szó volt a hódító vezérek ajkán. Voltaképpen csupán itt születik meg a Szó, csak itt *incipit philosophia, incipit philologia*.

A másnyelvűség hatalma

Az a körülmény, hogy a nyelvészet és a nyelvfilozófia rendszerint az idegen, a más nyelvű szóra orientálódik, nem merő véletlen, és nem is a nyelvtudomány vagy a filozófia pusztá önkénye. Ebben az irányulásban az a hatalmas történelmi szerep tükröződik, amelyet az idegen szó játszott a történelmi kultúrák kialakulásában. Az idegen szó az ideológia valamennyi szférájában — a társadalmi-politikai rendszerektől a mindennapi etikettjéig — ugyanilyen nagy szerepet töltött be. Többnyire az idegen, a más nyelvű szó hozta a világosságot, a kultúrát, a vallást, a politikai szervezetet (elég itt a sumérok és a babilóniai sémiták, a jafetidák és a görögök, Róma, a kereszténység és a „barbárok”, Bizánc, a varégek, a délszláv törzsek és a keleti szlávok stb. viszonyára utalnunk). Az idegen szó egyes esetekben külső, idegen erőkkkel és szervezetekkel tört be, máskor az általa meghódított régebbi, hatalmasabb kultúrával találkozáva a hódító nép ütközött bele, amikor is a meghódított kultúra — mintegy a sírból visszanyúlva — igázta le a jövevény nép ideológiai tu-

datát. Az idegen szónak ez az óriási szerepe azzal a következménnyel járt, hogy a népek történelmi tudatának mélyén az idegen szó mintegy összenőtt a hatalom, az erő, a szentség, az igazság eszméjével, és a nyelvre vonatkozó gondolkodást szinte kényszerítő erővel terelte abba az irányba, hogy figyelmét elsődlegesen éppen az idegen szóra fordítsa.

Azonban a nyelvfilozófia és a nyelvtudomány objektíve máig sem vetett számot jelentőségéhez mérten a más nyelvű szó e hatalmas történelmi szerepével. A nyelvészet mind a mai napig csupán foglya a más nyelvű szónak; hasonlattal élve, napjainkig elgyűrűző hulláma az idegen beszéd egykori eleven, bő áramlásának, utolsó csökevénye az idegen szó diktatórikus, kultúrateremtő erejének.

Éppen ezért a nyelvészetnek, lévén maga is a más nyelvű beszéd terméke, vajmi kevés esélye lehet arra, hogy helyesen érthesse meg az idegen szó igazi jelentőségét a nyelv és a nyelvi tudat történetében.

Az eldologiasodott nyelvi tudat

Az elvont objektivizmus* modern formája már az idegen szó olyan állapotát fejezi ki, ahol ennek tekintélye és produktív ereje jelentősen megcappant. Emellett az idegen szó befogadásának korábban szembeszökőbb sajátosságait az is tompította, hogy ez a fajta gondolkodásmód átterjedt az élő anyanyelv befogadására is. A nyelvészet az élő nyelvet szintén úgy vizsgálja, mintha holt nyelv volna, az anyanyelvet pedig úgy, mintha idegen volna. Ennek következtében mutatkozik akkora különbség az elvont objektivizmus modern elképzelései és az ókori idegen szóra vonatkozó filozófiai között.

A továbbiakban tételesen kíséreljük meg összegezni az idegen szóhoz kötött gondolkodásnak mai jellegzetességeit. (Az összegezéssel párhuzamosan több fontos ponttal ki is egészítjük az eddig kifejtetteket.)

1. A nyelvi formák megszilárdult, önmagukkal azonos mozzanatai túlsúlyban vannak a változékony mozzanatokkal szemben;
2. az elvontság uralkodik a konkrétsággal szemben;
3. az elvont rendszer a történelmi rendszerrel szemben;
4. a részlemek formái az egészsel szemben;
5. a beszéd dinamikáját háttérbe szorítja az elkülönített nyelvi elemek szubsztancializációja;
6. a szó egyértelműsége nyomul az élő szó többértelműsége helyére;
7. a nyelv kész dologként jelenik meg, melyet az egyik nemzedék készen hagyományoz a másikra;
8. a szemlélet képtelen a nyelv keletkezésének belső megértésére.

Vegyük most sorra a sajátosságokat.

1. Önazonosság

Nem igényel különösebb magyarázatot. A saját nyelv megértésének alapja nem az azonos beszédelemek fölismerése, hanem új kontextuális jelentésük megértése. Viszont az önmagukkal azonos nyelvi formák rendszerének megszerkesztése az idegen nyelv megfejtésének és továbbadásának szükségszerű és fontos szakasza.

2. Elvontság

A mondottak nyomán ez szintén világos. A befejezett monologikus megnyilatkozás voltaképpen elvonatkoztatás. A szó konkretizálásának egyedül útja, ha eredeti életkörnyezetének valóságos történelmi összefüggésrendjébe ágyazzuk bele. Az elkülönített monologikus megnyilatkozásról mintegy le vannak ágyazva azok a

* Az alábbi szövegrészben néhány olyan fogalommal találkozunk (elvont objektivizmus, individuális subjektivizmus, kontextus, illetve kontextuális izoláció, monologikus, dialogikus, szubsztancializáció stb.), melyek következetes „magyarítása” mind a fordító, mind a szerkesztő elé igen nagy nehézségeket állított. Az elvont objektivizmus és individuális subjektivizmus — a húszas években uralkodó nyelvészeti irányzatok: az előbbi Saussure és Meillet, az utóbbi Vossler nevéhez fűződik. Az irányzatok közötti nézeteltérés kérdését a szerzők az itt közölt fejezet egyik, terjedelmi okokból elhagyott részletében tárgyalják. A részletből érthetővé válik, a marxista nyelvelmélet miért nem követheti egyik irányzatot sem: a nyelvet mindenfajta egyéni tudattól függetlenül, modulatlan, önmagukkal azonos normák rendszerének tekintő szemlélet (objektivizmus) éppolyan tanácstalanul áll az élő nyelvhasználat jelenségeivel szemben, mint a nyelvhasználatot kizárólag az egyénhez kötő, a beszédaktust kizárólag individuális és nem társadalmi jelenségként értelmező nyelvfelfogás (szubjektivizmus). A többi kifejezés Bahtyin filozófiai-szociológiai-poetikai alaposítású dialóguselméletének, az „élő szó” elméletének fogalomtárába tartozik. E kifejezéseknek a hagyományos poetikában, nyelvészetben meghonosodott magyar megfelelői (pl. szövegösszefüggés, szövegösszefüggésbeli, párbeszéd stb.) — minthogy más elméleti előfeltételekre utalnak — csak zavart okoznának a megértésben. Az eddig megjelent Bahtyin- és Volosinov-fordítások tanúsága szerint (vö. Bahtyin: A szó esztétikája. Bp., 1976.; Helikon, 1967. 3—4.; 1973. 2—3.; 1978. 1—2.) az eredeti elméleti környezetére utaló szoros fogalomhasználatot néhol fel lehet oldani egy-egy kevésbé pontos magyar megfelelővel (pl. kontextus; nyelven kívüli szövegekörnyezet, életkörnyezet; izoláció; elkülönítés, környezettől való függetlenítés stb.), mindig gondosan visszautalva azonban a sajátos bahtyini kategóriahasználatra.

szálak, amelyek az állandó keletkezés, változás konkrét történelmi folyamatával összefüzik.

3. Formális rendszer

A formalizmus és a rendszerszerűség tipikus vonása minden olyan gondolkodásmódnak, amely valamilyen kész, megdermedt tárgyra irányul.

Ennek a gondolkodásbeli jellegzetességnek számtalan megnyilvánulási formája van. Jellemző, hogy a rendszerezés tárgya többnyire (ha nem mindig) az idegen gondolat. A teremtők, az új ideológiai áramlatok kezdeményezői soha nem törekszenek formális rendszerezésre. A rendszerezéshez mindig azok a korszakok látnak hozzá, amelyek egy már befejezett, mindennaposá vált tekintélyi gondolat birtokosainak érik magukat. Csak a teremtő korszak le hanyatlása után kezdődik az örökösök és az epigonok munkája, akik úgy érzik, hogy a hatalmukban tartanak egy már lefutott, tőlük idegen szót. Aki a keletkezés és változás áramában akar előre törni, az nem igazodhat formális rendszerekhez. Eppen ezért a formálisan rendszerező grammatikai gondolkodás csak idegen, holt nyelvek anyagán juthatott el delelőjére, és csak ott, ahol ez a nyelv bizonyos fokig már elvesztette vonzerejét, szakrális, tekintélyi jellegét. Az élő nyelvről szembekerülve a formális rendszerező grammatikai gondolkodás szükségyszerűen arra kényszerült, hogy konzervatív akadémikus álláspontra helyezkedjék, vagyis úgy kezelje az élő nyelvet, mintha az szintén zárt és befejezett volna, és — ebből eredően — ellenségesen kellett viszonyulnia minden nyelvi újításhoz. Ez a gondolkodás nem egyeztethető össze a nyelv élő történelmi felfogásával. A rendszer felől nézve a történelem nem egyéb, mint előreláthatatlan kihágások sorozata.

4. Az „egész” feladása

A nyelvészet tárgya, mint láttuk, az elkülönített monologikus megnyilatkozás. Nyelvemlékeket tanulmányoz, és velük a passzívan megértő filológustudatot állítja szembe. Vizsgálódásai tehát nem lépik túl az adott megnyilatkozás határait. E módszer ugyanakkor e határokat csak gyengén vagy egyáltalán nem érzékeli. Az egész kutatómunka elmerül a megnyilatkozás belterületén kitapintható immanens (belső) összefüggések vizsgálatában. Minden olyan kérdés, amely a megnyilatkozás „külpolitikáját” érinti, kívül reked a kutatáson. Így erre a sorsra jut valamennyi olyan összefüggés, amely az adott megnyilatkozásnak mint monologikus egésznek a határait túllépi. Ezek után teljesen érthető, hogy sem a megnyilatkozás mint egész, sem ennek az egésznek a formái nem kapnak helyet a nyelvészeti gondolkodás határain belül. A nyelvészeti gondolkodás, s ez vitathatatlan, megtorpan a monologikus megnyilatkozás részelemeinél. Az összetett mondat a legtöbb, amelynek megragadására a nyelvészet egyáltalán képes. A teljes megnyilatkozás szerkezetének kutatását a nyelvészet más tudományágak — a retorika, a poétika — hatáskörébe utalja. A nyelvészet nem rendelkezik megfelelő módszerekkel a kompozíció egészének vizsgálatához. Ezért a megnyilatkozás részelemeinek nyelvészeti formái és a megnyilatkozás egészének formái között nincsen átmenet, megfoghatatlanok az itt rejülő belső összefüggések. A szintaxistól csak hirtelen ugrással juthatunk el a kompozíció kérdéseire. S ez törvényszerűen van így, mivel az egész megnyilatkozás formáit csak az adott ideológiai közeg egységének más megnyilatkozásaival összefüggésbe hozva lehet érzéklni és megérteni. Például a művészi megnyilatkozás — a műalkotás — formáit csak úgy érthetjük meg, ha beleágyazzuk az irodalmi élet egységébe, ha a többi — töle elválaszthatatlan — irodalmi formával való kapcsolatában vizsgáljuk. Amennyiben úgy kutatjuk a műalkotást, mint zárt rendszerként felfogott nyelvi egységet, mint nyelvi dokumentumot, eleve feladjuk azt a lehetőséget, hogy formáit egy meghatározott irodalmi egész formáiként ragadhassuk meg. A műalkotásnak a nyelvrendszer szempontjából való megközelítése, valamint az irodalmi élet konkrét egysége szempontjából történő szemlélete között valóságos szakadék húzódik, amelyet az elvont objektivizmus talaján maradván nem is lehet áthidalni.

5. A nyelvi formák elkülönítése

A nyelvi forma csupán a beszédmegnyilvánulás dinamikus alapegységének — a megnyilatkozásnak — egyik absztrakt módon kiragadott részmozzanata. Természetesen bizonyos nyelvtudományi feladatok szempontjából teljesen jogosult az ilyen elvonatkoztatás. Ámde az elvont objektivizmus szubsztancializálja, mintegy reálisan különválasztható elemmé változtatja a nyelvi formát, tehát úgy kezeli, mintha így, elkülönítve is, valóságos történelmi léttel rendelkezne. Ez az eljárás a maga nemében tökéletesen következetes: a zárt eszként kezelt rendszerből a történelmi fejlődés megmagyarázhatatlan, a megnyilatkozás — mint egész — a nyelvészet számára nem létezik, tehát történelmi változásokon csak a rendszer részelemei, vagyis az elkülönített nyelvi formák mehetnek át.

A nyelv története ily módon alakul át egyes nyelvi formák (fonetikai, morfológiai és egyéb formák) történetévé, amelyek az egész rendszernek ellentmondva,

a konkrét megnyilatkozástól elszakadva fejlődnek. (A megnyilatkozás itt mindössze a nyelvi forma változásainak közömbös közege.) „A nyelvtörténet abban a formában, ahogy a történeti nyelvtanban élénk táru — írja Vossler —, semmiben nem különbözik a divat és a korlízés fogalomkörén belül maradó divattörténettől, amely időrendileg és földrajzilag regisztrálja a gombok, hajtűk, harisnyák, kalapok és szalagok jegyzékét. A történeti nyelvtanban az ilyen szalagokat és gombokat nevezik például gyenge vagy erős *t*-nek, néma *e*-nek, szóvégi rövidülésnek stb.“ (Vossler)

6. A szó elkülönítése

A szó jelentését teljes egészében a kontextus határozza meg. Voltaképpen minden szónak annyi jelentése van, ahány kontextusban alkalmazható. Eközben azonban a szó egysége nem bomlik fel, nem darabolódik szét. Természetesen ennek az egységnek nemcsak a szó hangtani összetétele, hanem a valamennyi lehetséges jelentést összefogó egység is biztosítéka. Hogyan békíthető össze a szó lényegéből eredő többértelműség a szó egységével? — így lehetne elnagyoltan és elemi szinten megfogalmazni a jelentés alapproblémáját. Az elvont objektivizmus a szó egységének mozzanatát mintegy kimerevíti, és jelentéseinek sokféleségéről lementszve vizsgálja. Ezt a sokféleséget úgy képzei, mint az egységes, merev, szilárd jelentés alkalmi felhangjait. A nyelvészek figyelmének iránya szögesen ellentétes az adott beszéd folyamatban részt vevő beszélők élő megértésének irányával. A filológizáló nyelvész, összevetve az adott szó különböző életkörünyezeteit, az alkalmazási lehetőségek azonos mozzanataira állítódik be, mivel számára az a legfontosabb, hogy ezt a szót ki tudja emelni mind az egyik, mind a másik összehasonlított kontextusból, és így jelentését az összes kontextustól függetlenül határozza meg, vagyis az élő szót szótári szóvá alakítsa át. A szó elkülönítésének és a jelentés állandósításának ez a — kontextusoktól való függetlenné tételben kifejeződő — folyamata még erőteljesebben érvényesül különböző nyelvek összehasonlításakor, amikor a nyelvész egy másik nyelvben keres párhuzamos szavakat. A nyelvészeti műveletek során a jelentés mintha mindig legalábbis két nyelv határán alakulna ki. Ezt az eljárást még tovább bonyolítja, hogy a nyelvész megteremtí az adott szónak megfelelő egységes és valóságos tárgy fikcióját is. Az így létrehozott tárgy önmagával azonos, s épp ezáltal szavatolja a jelentés egységét. A szó közvetlen valóságának e fikciója még tovább fokozza a szó jelentésének szubsztancializálását. E felfogás ugyanazon szó különböző alkalmazási kontextusait úgy ábrázolja, mintha azok ugyanabban a rétegben helyezkednének el. Innen nézve úgy fest, mintha a kontextusok olyan zárt, öntörvényű megnyilatkozások volnának, amelyek mind egy irányba haladnak. Holott ez egyáltalán nem így van: nagyon gyakran előfordul, hogy egy és ugyanazon szó különböző alkalmazási kontextusai ellentmondanak egymásnak. Ugyanazon szó eltérő életkörünyezeteinek szembenállására a dialógus egymással felelő replikái jelentik a klasszikus példát. A dialógus replikái persze az egymásnak ellentmondó kontextusoknak csupán a legnyilvánvalóbb és a legszemléletesebb esetét jelentik. Bizonyos fokig, bizonyos formában minden valóságos megnyilatkozás vagy egyetért, vagy ellenkezik valamivel. A kontextusok nem úgy állnak egymás mellett, mintha tudomásuk sem volna a körülöttük lévőkről, hanem állandó, feszült kölcsönhatás és harc folyik közöttük. Ennek ellenére a szó értékhangsúlyainak kontextustól függő változékonyságát a nyelvészet egyáltalán nem veszi figyelembe, és e változékonyságot a jelentés egységéről alkotott elmélet semmilyen formában nem tükrözi. Éppen a változékonny értékhangsúlyok szubsztancializálhatók legnehezebben, jóllehet a szó eleveenségét pontosan ez a sokhangsúlyúság szavatolja. A sokhangsúlyúságot csak a jelentés többértelműségének problémájával szoros összefüggésben szabadna tárgyalni. Mindkettő megoldásához csak így juthatunk közelebb. A tárgyalat felfogás azonban az értékhangsúly kérdését, a megnyilatkozás egységével együtt, a nyelvészet határain kívülre tessékeli.

7. Kész anyanyelv

E szemlélet szerint a nyelv kész műként hagyományozódik egyik nemzedékről a másikra. Persze a dologszerű átörökítést e tendencia hívei is csak metaforikusan gondolják, de ez a hasonlat tulajdonképpen nem is metafora. A nyelvi rendszert szubsztancializáló, az élő nyelvet holt és idegen nyelvként megközelítő szemlélet a nyelvet a beszédkapcsolatok valóságos folyamatához képest holmi külső dologgá alakítja át. A beszédkapcsolatok mintegy magukra hagyatva áramlanak előre, miközben a nyelvet az egyik nemzedék úgy passzolgatja tovább a másiknak, mintha labda volna. Holott valójában a nyelv csak ezzel az áramlással együtt, tőle elválaszthatatlanul halad előre. Tulajdonképpen nem átadódik, hanem húzódik, tart, mint szakadatlan keletkezés. Az egyének korántsem kész nyelvet vesznek át, hanem belépnek a beszédérintkezések e folyamatába, vagy még pontosabban, tudatuk csak e folyamatba lépve eszmél önnön valóságára. Kész tudat — amely épp az

anyanyelvnek köszönheti kész voltát — csupán idegen nyelv tanulása közben kerül szembe kész nyelvvel, egyedül itt az a helyzet, hogy egy kész nyelvet el kell fogadnia. Az emberek nem elfogadják anyanyelvüket, hanem benne és általa eszmélnék először önmagukra. (Az anyanyelv megtanulása — a gyermek fokozatos bekapcsolódása a beszédérintkezések folyamatába. Minél nagyobb mértékben kapcsolódik be ebbe a folyamatba, annál erőteljesebben formálódik és gyarapszik tartalmilag a tudata.)

8. Nyelvi „felelőtlenség“

A tárgyalt felfogás, mint láttuk, a szinkrón keresztmetszetből elvonatkoztatott nyelvfogalmat képtelen összekapcsolni a nyelv szüntelen keletkezésének-változásának a tényével. A nyelv mint normatívan azonos formák rendszere a beszélő tudata számára nem létezik; a nyelv mint a keletkezés állandó folyamata csupán a nyelvtörténész számára létezik. Emiatt a beszélő tudata a történelmi keletkezés folyamatában nem vehet tevékenyen részt. E felfogás talajjáról a szükségszerűség és a szabadság dialektikus egyesítése, valamint a nyelvi „felelősségvállalás“ problémája tökéletesen megoldhatatlan. A nyelvi szükségszerűség itt merőben mechanikusan érvényesül. S a mondottak után kétségtelen: az elvont objektivizmus e vonása szintén azzal függ össze, hogy — noha öntudatlanul — a holt és idegen nyelvre állítódik be.

Az idegenség „hazugságai“

A nyelv mint normatívan azonos formák rendszere tehát olyan absztrakció, amelyet elméletileg és gyakorlatilag egyaránt csak az idegen, holt nyelv megfejtésének, illetve tanításának szempontjai indokolhatnak. Az élő, állandóan keletkező-változó nyelvi tények megértéséhez és magyarázatához ez a rendszer semminemű támpontot nem ad. Sőt, eltereli figyelmünket a nyelv eleven, változókéony valóságáról és társadalmi funkcióiról, még akkor is, ha e szemlélet némely hívei álláspontjuknak szociológiai jelentőséget is akarnak tulajdonítani. E felfogás elméleti alapját racionalista és mechanisztikus világszemléleti előfeltevések alkotják, olyan premisszák tehát, amelyek tökéletesen alkalmatlanok a történelmi jelenségek ilyeneként való megértésének megalapozására — márpedig a nyelv a legteljesebb mértékig történelmi képződmény.

Annyit jelentene ez, hogy egy ellentétes szemlélet: az individualista szubjektivizmus alapelvei a helyesek? Vagy netán a kettő között, az első és a második felfogást egyeztető kompromisszumban, az individualista szubjektivizmus tézisei és az elvont objektivizmus antitézisei közötti senki földjén van az igazság?

Úgy véljük, az igazság soha nem az arany középut. Az igazságot nem a tézis és az antitézis közötti kompromisszumban kell keresnünk, hanem valahol mögöttük, rajtuk túl, egy olyan általuk eltartott pozícióban, amely egyszerre tagadja meg a kettőt, s ez a pozíció a dialektikus szintézis.

Itt még egy mozzanatra hívnánk fel a figyelmet. Az eddig tárgyalt szemlélet a nyelvi jelenségeket vizsgálva kizárólag a nyelvi rendszernek tulajdonított fontosságát, magát a beszédaktust — vagyis a valóságos megnyilatkozást — egyénhez kötődő volta miatt nem kutatta. S itt rejtőzik az elvont objektivizmus *proton pszeudosa* („első hazugsága“ — Arisztotelész). Vele ellentétben az individualista szubjektivizmus épp a beszédaktust, a megnyilatkozást kiáltotta ki az egyedüli lényeges mozzanattá. Amde merőben egyéni aktusként fogta fel, és arra törekedett, hogy a beszélő egyed egyéni pszichikumából magyarázza meg. Ez a másik véglet *proton pszeudosa*.

Valójában a beszédaktus, pontosabban annak eredménye, a megnyilatkozás a szó igazi értelmében egyáltalán nem individuális jelenség, következésképp a beszélő egyed lelki vagy pszichofiziológiai tulajdonságaiból megmagyarázni nem lehet. *A megnyilatkozás társadalmi jelensége.*

Könczöl Csaba fordítása